

It was from this period (1654) after the accession of Ukraine to Moscow that the development of the Ukrainian literary language began to be oppressed, and Moscow began to destroy the Ukrainian word and Ukrainian culture. At the same time, the author of the article, revealing the content of Ivan Ohienko's scientific work, draws our attention to the fact that it is during this period that censorship of the Ukrainian word is intensifying. The Ukrainian language was especially oppressed during the reigns of Tsar Peter I and Catherine II.

The author of the article also draws our attention to the statement of Ivan Ohienko that the fate of the Ukrainian literary language began to change only in the XVIII century (it began to be created on its ancient basis).

In general, the author of the article analyzed in detail and revealed the main components (components) of this, without exaggeration, valuable scientific work of Ivan Ohienko, which reveals the historical truth about the formation and development of the Ukrainian literary language. Therefore, we believe that the article has the right to be approved and can be published as a scientific and methodological work.

Key words: language, formation, revival, development, research, destruction, state, general, activity, development, culture.

Отримано: 29.10.2021 р.

УДК 001(477)Огієнко:[811+17.023.36]

DOI: 10.32626/2309-7086.2021-18-2.54-60

Зореслава Шевчук

ORCID 0000-0002-9309-5517

кандидат філологічних наук, старший викладач

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ТРИХОТОМІЇ МОВА-НАРОД-КУЛЬТУРА В ПРАЦЯХ ІВАНА ОГІЄНКА

Стаття присвячена з'ясуванню особливостей лінгвокультурологічних поглядів Івана Огієнка в аспекті аналізу понять **МОВА-НАРОД-КУЛЬТУРА**. Зокрема, увагу акцентовано на осмисленні і вираженні мовної семантики лексем-асоціативів, що формують оцінний складник аналізованих понять.

Ключові слова: Іван Огієнко, лінгвокультурологічний аспект, мова, культура, народ, нація, мовна свідомість.

Науковий доробок Івана Огієнка становить величезну цінність для дослідників історії української мови, її культури, взаємозв'язків з історією народу. М. Тимошик назвав відомого дослідника мови й мовознавця «невтомним сівачем на українознавчій ниві» [8] не випадково, адже його природжений хист педагога, ученого, державного громадського й культурного діяча, талант перекладача й оратора сприяли відродженню української нації.

Огієнко зробив чи не найвагоміший внесок у розвиток кожної сфери суспільства: від освітньої до релігійної. «Він чесно і сповна служив українській справі, до останніх днів свого довгого й важкого життя не по-

лишав сподвижницької діяльності на ниві відродження нації, в захисті, а згодом в утвердженні та розвої рідної мови, культури в цілому» [8, с.8].

Основні напрями діяльності Івана Огієнка досліджували (А. Алексюк, С. Болтівець, О. Гривнак, Л. Ляхоцька, В. Майборода, А. Марушкевич, Н. Ничкало, Г. Опанасюк, Т. Роняк (науково-педагогічний напрям), С. Гальченко, В. Ляхацький, О. Музичук, З. Тіменник (джерелознавство та бібліографія письменника), Т. Ківшар, Ф. Погребенник, М. Тимошик (видавнича діяльність), Л. Бондарчук, А. Бурячок, Г. Стрельчук (богословський напрям), В. Мацько, О. Мишанич, Є. Сохацька (літературознавчі праці), В. Брехуненко, В. Ляхоцький, І. Преловська, О. Калита (епістолярна спадщина). Проте незважаючи на широкий спектр досліджень щодо різних аспектів спадщини Івана Огієнка, мовознавчі праці митця посідають чільне місце в опрацьованих найважливіших питань української мови, зокрема її історії, культури, світогляду та ролі націєтворчого компонента.

Надзвичайно сильним було прагнення Івана Огієнка доступно й зрозуміло донести кожному громадянину та всім співвітчизникам особливості розвитку й функціонування багатой і своєрідної культури, мови, які український народ витворював упродовж віків. У такій триєдності базисні поняття репрезентують глибинну основу формування націєтворчого визначника мовно-культурної особистості.

Системоутворювальним у наукових працях Івана Огієнка були поняття мова й культура, які дослідник аналізував з огляду на глибинні взаємозв'язки між ними. Відтак упродовж шести років Іван Іванович видавав та редагував журнал «Рідна мова» (1933-1939), який виходив друком у Варшаві та розповсюджувався світом. Програмним гаслом видання стали такі слова самого Огієнка: «Для одного народу – одна літературна мова, один правопис» [5, с.5]. За такими словами приховано глибинний зміст, адже йдеться про потребу мовного об'єднання нації, ідею соборності мови і велику працю заради її здійснення. З-поміж величезної кількості наукових розвідок Івана Огієнка ґрунтовністі вирізняється фундаментальна праця «Історія української мови», у якій розвиток мови подано від найдавніших часів і до того часу, коли жив і працював дослідник. Отже, прагнення Огієнка піднести міжнародний престиж української мови, утвердити її самобутність, унікальність, продемонструвати в історичному розрізі тернистий шлях, яким пройшла мова, спонукає Івана Огієнка ґрунтовно (у лінгвокультурологічному аспекті) дослідити мовне питання.

Мета нашої статті – з'ясувати особливості лінгвокультурологічних поглядів Івана Огієнка в аспекті аналізу понять **МОВА-НАРОД-КУЛЬТУРА** (на основі мовознавчих праць дослідника).

Розуміння культури неможливе без вивчення її мовного коду, ролі мови як форми самовираження культури і засобу її формування. Саме мова, будучи одним з основних елементів тяглості культурного життя, окреслює належність носіїв культури до певного етносу, нації загалом.

Лінгвокультурологічний підхід передбачає осмислення і репрезентацію культурних цінностей та відображення їх мовної семантики. Мовна культура, як одна з констант формування етносу, є ключовою ознакою нації. Свого часу Огієнко писав: «Мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомости. Мова – це форма нашого життя,

життя культурного й національного, це форма національного організування. Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова, як певний орган культури, традиції. В мові – наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання» [6, с.239-240]. Отже, мова – не лише самоорганізована система мовних одиниць, а, образно кажучи, національний мовний організм, що розвивається, взаємодіючи з різними сторонами життя культурної спільноти.

Торкаючись питання розвитку мови, Іван Огієнко ототожнює мову з народом. Згідно з новими лінгвістичними теоріями мову розглядають як засіб накопичення знань про культуру нації та цивілізації загалом [2, с.7], вважають її ключем до системи мислення окремої людини. Іншими словами, мова передає інформацію про картину світу певного народу. Відтак народ, за міркуваннями Івана Огієнка, символ цілісності, репрезентант самобутності його власної мови, становлення власного «я»: *«Бо коли ж наша мова має свою довгу історію, коли про цю історію можна викладати цілий курс університетський, то значить це єсть справжня мова, а коли єсть окрема мова, то єсть, і окремий народ»* [6, с.3-4].

Оцінний складник вважають одним із найбільш вагомих у структурі концептів. На думку Н. Арутюнової, людина, щоб оцінити об'єкт, повинна пропустити його через себе. Моментом первинного утворення того чи того концепту у свідомості носія культури є його емоційне переживання [1, с.181]. Оцінна зона, за З. Поповою і Й. Стерніним, об'єднує когнітивні ознаки, що виражають загальну оцінку й емоційне ставлення (хороший/поганий), естетичну (гарний/негарний), емоційну (приємний/неприємний), інтелектуальну (розумний/нерозумний), моральну (добрий/злий, законний/незаконний, справедливий/несправедливий та ін.) [7]. Оцінні лексеми-асоціативи для репрезентації поняття *народ* наводить Іван Огієнко в праці «Українська культура».

Народ – орел, велетень: *«Недоля рано спіткала народ український. Як раз тоді, коли заклалась була велика держава, коли сподівались було краюго життя, татари вкрили наш край і підрізали крила народу-орлу»* [6, с.4]; *«Проте ж земля ця дала родючі соки народу-велетню, тому народові, що виріс тут своєрідним, великим та дужим, талановитим та тямучим»* [6, с.4].

Народ – творець культури: *«І не дивлячись на всі перешкоди, що завше горою ставали йому на дорозі, народ український утворив своє власне життя, утворив велику своєрідну культуру. І можна тільки дивуватись, дивуватись і благоговіти, як це народ наш незвичайно тернистим шляхом досяг такої великої культури»* [6, с.4-5].

Примітним є те, що проблемі формування національному самосвідомості Іван Огієнко присвячував значну частину своїх праць. Культурно зумовлені смисли, утілені в номени *народ*, репрезентовані за допомогою асоціатива *пісня*. Пісні, як репрезентанту культури українського народу, властива висока культурно-естетична оцінка. Українські пісні відображають як побутові етичні цінності, так і містять думки та переживання цілого народу, описують його історичне минуле, злети та падіння, радощі й горе як окремих людей, так і нації загалом. Тож лексема-асоціат *пісня* – яскравий виразник теми патріотизму всього народу: *«Скрізь, на всьому поклав цей народ свою ознаку, ознаку багатой культури н яскравої талановитости. Візьмім його*

пісню: її утворив народ наш такою, як ніхто з інших народів, і хіба тільки серби мають таку ж саму пісню. Наші пісні – це тихий рай, це привабливі чари, ті чари, що всім світом признано за ними» [6, с.5].

«Мовні заповіді» Огієнка є елементом витворення національно-мовної особистості, складниками якої рідномовні зв'язки та україномовна сутність як виразник ментальності. «Десять мовних заповідей свідомого громадянина» Огієнка суголосні Божим заповідям і декларують не лише сутність «рідної мови», а й інші принципи мовного об'єднання і становлення суспільства:

1. *Мова – то серце народу: гине мова – гине народ.*
2. *Хто цурається рідної мови, той у саме серце ранить свій народ.*
3. *Літературна мова – то головний двигун розвитку духовної культури народу, то найміцніша основа її.*
4. *Уживання в літературі говіркових мов сильно шкодить культурному об'єднанню нації.*
5. *Народ, що не створив собі соборної літературної мови, не може зватися нацією.*
6. *Для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис.*
7. *Головний обов'язок кожного свідомого громадянина – працювати для збільшення культури своєї літературної мови.*
8. *Стан літературної мови – ступінь культурного розвою народу.*
9. *Як про зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу судять найперше з культури його літературної мови.*
10. *Кожний свідомий громадянин мусить практично знати свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу»* [5, с.16-17].

Слово пов'язане з усіма проявами психічного життя особистості. Мова, як і культура загалом, є «психічним» віддзеркаленням буття кожної такої особистості. У цьому аспекті важливу роль має мовна свідомість «як опосередкований мовою образ світу тієї чи іншої лінгвокультури, що є частиною національної свідомості, способом вербального сприйняття і відображення образу світу за допомогою психічних процесів формування і сприйняття мови, а також опосередковану мовою форму життєдіяльності етносу, механізм його адаптації до навколишнього світу» [6, с.40]. Іван Огієнко апелює до важливого аспекту усвідомлення ролі слова, його сутності, що витворюється в свідомості особистості: *«Мова – це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється в певній культурі, в певній традиції. В такому разі мова – це найясніший вираз нашої психики, це найперша сторожа нашого психічного я...»* [6, с.240].

Індивідуальне світорозуміння свого життя й життя української нації створюють унікальну картину світу Івана Огієнка. Він як ревний патріот розвивається всередині конкретного культурного простору, з дитинства за своє досвід, накопичений нацією, досвід певного світосприйняття, світобачення й світорозуміння і формує на цій основі власні індивідуальні смисли. Саме тому митрополит Іларіон витворює ланцюжок градацій-

них значень: **мова – народ, народ – національність, мова – велика вага, мова – почесне місце серед головних питань**: «І поки живе мова – жити-ме й народ, яко національність. Не стане мови – не стане й національнос-ти: вона зеть розпорушиться поміж дужчим народом... От чому мова за-вжди має так у велику вагу в національному рухові, от чому ставлять її на перше почесне місце серед головних наших питань» [6, с.240].

Ідентифікатором становлення народу є мова. За словами Огієнка, народ, який не має спільної літературної мови, – то незріла нація. Мова ж за-вжди була своєрідним показником сили та висоти культури кожного наро-ду [5, с.7]. Координація двох понять *народ-нація* для Івана Огієнка не є тотож-ністю. Натомість трактування мови як складника культури народу є доміант-ним з-поміж тверджень мовознавця: «Тільки культура й свідоме ставдення до мови надають їй правдивих щиро національних ознак» [3, с.109]. М. Тимошик влучно зауважив: «Саме з усвідомлення значення мови як «душі нації», «сер-ця народу», «головного двигуна української культури», «найміцнішої підва-лини соборності його племен і розвою сил нації»; необхідності повернення цій мові належного їй місця не лише у сфері побуту, а й у всіх державних, гро-мадських інституціях, звідки вона протягом століть методично й цілеспрямо-вано витіснялася; створення сприятливих умов для оволодіння нею, надто ж у період становлення своєї держави, – і сформувалася в І. Огієнка потреба більшу частину своїх творчих і наукових зусиль спрямовувати на досліджен-ня пов'язаних з цією проблематикою питань» [3, с.16].

Відмінність народної і літературної мови Огієнко асоціативно описує на прикладі розмежування мови простого народу й мови інтелігента. Мову окре-мих селян мовознавець вважає «маловартою, нечистою, вбогою», а народна мова є цілісною з багатим словником – «вона завжди багата, навіть лекси-кально, бо чого не має одна одиниця, то знаходимо в другій, чого нема в од-ній місцевості, те маємо в іншій. Словник цілої народної мови надзвичайно багатий – треба тільки його добре знати. Більше того, народна мова к ці-лість – це невичерпне джерело цілющих соків для розвитку мови літератур-ної, – треба її тільки знати й уміти використати в цілому» [3, с.110].

Міркування Івана Огієнка щодо взаємопереплетення понять *мова – народ-культура* на сьогодні мають неабияке значення, зокрема для дослі-дження мови в лінгвокультурологічному аспекті. Поставивши за головну мету свого життя служіння своєму народові як цілому, Іван Огієнко нама-гався витворити мовний образ «справжнього українця» – людини, яка во-лодіє рідним словом, формуючи його у своїй свідомості і несучи в маси як потужний виразник його належності до певної лінгвокультури.

Список використаних джерел і літератури:

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. Москва: Языки русской культуры, 1999. 905 с.
2. Маслова В.А. Лингвокультурология. Москва: Академия, 2001. 208 с.
3. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / упоряд., авт. передмови і коментарів М.С. Тимошик. 2-е вид., випр. Київ: Наша культура і наука, 2004. 436 с.
4. Огієнко І. До українського народу. (Звернення). Вісник Міністерства іспо-відань УНР. 1920. 22 червня. №2. С. 1.

5. Огієнко І. Наша літературна мова. Рідна мова / упоряд., автор передмови та коментарів М.С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2010. 436 с.
6. Огієнко І. Українська культура. Київ, 1918. 272 с.
7. Попова З.П. Когнитивная лингвистика: учеб. пособ. Москва: АТС: Восток-Запад, 2007. 314 с.
8. Тимошик М.С. Невтомний сівач на українознавчій ниві. *Історія українського друкарства*. Київ, 1994. 448 с.

References:

1. Arutiunova N.D. Yazyk i mir cheloveka. Moskva: Yazyki russkoj kultury, 1999. 905 s.
2. Maslova V.A. Lihvokulturolohiia. Moskva: Akademiia, 2001. 208 s.
3. Ohienko I. (Mytropolyt Ilarion). Istorii ukrainskoï literaturnoi movy / uporiad., avt. peredmovy i komentariv M.S. Tymoshyk. 2 vyd., vypr. Kyiv: Nasha kultura i nauka, 2004. 436 s.
4. Ohienko I. Do ukrainskoho narodu. (Zvernennia). *Visnyk Ministerstva isповi-dan UNR*. 1920. 22 chervnia. №2. S. 1.
5. Ohienko I. Nasha literaturna mova. Ridna mova / uporiad., avtor peredmovy ta komentariv M.S. Tymoshyk. Kyiv: Nasha kultura i nauka, 2010. 436 s.
6. Ohienko I. Ukrainska kultura. Kyiv, 1918. 272 s.
7. Popova Z.P. Kohnityvnaia lnhvistyka: ucheb. posob. Moskva: ATS: Vostok-Zapad, 2007. 314 s.
8. Tymoshyk M.S. Nevtomnyi sivach na ukrainoznavchii nyvi. *Istoriia ukrainskoho drukarstva*. Kyiv, 1994. 448 s.

The article is devoted to elucidating the peculiarities of Ivan Ohiienko's linguistic and cultural views in the aspect of the analysis of the concepts LANGUAGE-PEOPLE-CULTURE in his works. In particular, attention is focused on understanding and expressing the linguistic semantics of token-associatives that form the evaluative component of the analyzed concepts. Ivan Ohiienko's scientific work is of great value for researchers of the history of the Ukrainian language, its culture, relationships with the history of the people. Ivan Ohiienko's desire to convey to each citizen and all compatriots the peculiarities of the development and functioning of a rich and unique culture, the language that the Ukrainian people have created over the centuries, was extremely strong and understandable. In this trinity, the basic concepts represent the deep basis for the formation of the nation-building expression of linguistic and cultural personality. The concepts of language and culture were system-forming in Ivan Ohiienko's scientific works, which the researcher analyzed in view of the deep interrelationships between them. Then, for six years, Ohiienko published and edited the magazine «Ridna Mova» (1933-1939) in Warsaw and distributed around the world. The researcher's desire to raise the international prestige of the Ukrainian language, to establish its identity, uniqueness, to demonstrate in historical terms the thorny path of the language, encourages Ivan Ohiienko thoroughly (in the linguistic and cultural aspect) to explore the language issue. Understanding culture is impossible without studying its language code, the role of language as a form of cultural self-expression and a means of its formation. It is language, being one of the main elements of the longevity of cultural life, outlines the affiliation of cultural bearers to a particular ethnic group, the nation as a whole. On the issue of language development, Ivan Ohiienko identified language with the people. According to Ivan Ohiienko, the people are a symbol of integrity, a representative of the originality of their own language, the formation of

their own «I». Valuable tokens-associatives for the representation of the concepts of language-people-culture, which Ivan Ohienko cites in the work «Ukrainian culture» nationality, language – great weight, language – a place of honor among the main issues). It is emphasized that Ohienko's «Language Commandments» is an element of the creation of a national-language personality, which includes native language ties and Ukrainian-language essence as an expression of mentality. Ohienko associatively interrogates the difference between vernacular and literary language on the example of the distinction between the language of the common people and the language of the intellectual.

Key words: Ivan Ohienko, lingvocultural aspect, language, culture, people, nation, linguistic consciousness.

Отримано: 03.11.2021 р.

УДК 811.161 2' 282:81' 367. 624

DOI: 10.32626/2309-7086.2021-18-2.60-65

Олена Юсікова

ORCID 0000-0001-9352-2008

*кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник
відділу діалектології Інституту української мови НАН України*

АТРИБУТИВНА ФУНКЦІЯ ОРУДНОГО ВІДМІНКА У ГОВІРКАХ ЗАКАРПАТТЯ (детермінантна позиція)

У статті з'ясовано структурно-семантичні особливості атрибутивів у формі орудного відмінка у говірках Закарпаття. У дослідженні висвітлено формально-синтаксичні особливості та семантичні вияви периферійної зони атрибутивності, зокрема атрибутивів у детермінантній позиції. Атрибутивність синтаксем орудного відмінка у детермінантній позиції визначена типовістю або повторюваністю описаних ситуацій, такі синтаксеми разом із залежними компонентами часто набувають ознак фразеологізмів. У межах атрибутивного компонента у формі орудного детермінантного виділяємо групи, серед яких: темпоральні та локативні, цільові синтаксеми, синтаксеми з причинним значенням.

Ключові слова: атрибутив, категорія ознаки, говірки Закарпаття, номінація, орудний відмінок.

У сучасному мовознавстві **актуальним** є дослідження периферійних зон функціонально-семантичної категорії атрибутивності. Атрибутивність досліджували О.С. Кубрякова [8], А.П. Грищенко [5], В.О. Горпинич [3], К.Г. Городенська [2], І.Р. Вихованець [1], Є.А. Карпіловська [7] та ін. На сучасному етапі проблематика категорії атрибутивності продовжує залишатися предметом наукових зацікавлень лінгвістів, зокрема А.П. Загнітка [6], О.В. Кульбабської [9], О.Г. Межова [10], Т.С. Слободинської [12], які розглядають категорію атрибутивності з позицій функціонально-семантичного синтаксису. За формальними атрибутивними відношеннями нерідко приховані різнотипні семантико-синтаксичні відношення. Функційна сутність атрибутива – називати ознаки, властивості предметів, дій, ситуацій об'єктивної